

Místo krasoduchů a latiníků v environmentálním vzdělávání

Hana Librova

Dovolte mi, abych připomněla něco, čeho si jistě všimáte sami: Téměř všichni, kdo se zabývají environmentální problematikou, ekonomové, právníci, technologové, demografové, končí svá pojednání konstatováním: že jejich obor může přispět k řešení ekologických problémů za jedné podmínky - pokud lidé změni své hodnoty. Pokusme se nyní odložit pochybnost o možnosti takové změny.

Snaha o nastolení hodnotových změn znamená postavit otázku lidských hodnot do popředí i v environmentální výchově a vzdělávání. Vyučovat environmentální látku nejen jako otázky přírodovědné, ale také v dimenzi humanitní a společenskovední.

Otázkou pak je, na které z mnoha humanitních a společenskovedních oborů položíme důraz. Samozřejmě je asi filozofie a sociologie. Já bych se přimlouvala také za pedagogické působení "krasoduchů" a "latiníků" (dodala bych ještě teologů, ale to by bylo mimo rámec referátu smlouvaného s pořadatelem konference).

Nejdříve mi dovolu, abych řekla, co na akademické půdě pod touto poněkud familiární klasifikací rozumím: "Krasoduši" ("schöingeisti") jsou badatelé a učitelé věnující se dějinám a teorii umění, hudby, literatury, výtvarného umění, zabývající se estetikou. "Latiníky" nazývám kolegy z oboru klasických studií, kteří se zabývají řeckým a latinským jazykem a antickou kulturou vůbec.

Pokusím se význam krasoduchů a latiníků v environmentálním vzdělávání doložit na příkladu našeho mladého oboru, Humanitní environmentalistiky, která se realizuje na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně (písemná informace o oboru je zde na konferenci k dispozici).

Srovnávali jsme náš studijní program s programy analogických (tj. společenskovedně zaměřených) oborů u nás a ve světě - s pražskou specializací Sociální ekologie, která se realizuje na Fakultě sociálních studií Karlovy univerzity, dále se studijními programy Sociální ekologie ve Vermontu, s Environmentálními Studiemi ve švédském Lundu, na College of Atlantic v Mainu a na University of Pennsylvania. Čím se, na pozadí tohoto srovnání, náš studijní program vyznačuje:

Především povinným přírodovědným základem studia a zájmem o principy a perspektivy zemědělství (respekt vůči přírodovědnému poznání je také důvodem, proč v názvu našeho oboru nefiguruje slovo "ekologie"). Náš studijní program obsahuje povinně obecnou biologii a evoluční teorie, systematickou botaniku a zoologii, geografii. Srovnávané obory v zahraničí přípravu v klasických přírodovědných disciplínách nevyžadují; vycházejí rovnou ze samozřejmého předpokladu chránit přírodu a hledají k tomu cesty. Kurzy se tedy věnují převážně alternativám k dosavadnímu vývoji, zatímco Humanitní environmentalistika se snaží zachovat akademickou opatrnost v hodnocení. Zajedno jsme zato v důrazu na dimenzi vzdělávání, která se týká umění a estetiky.

Důvod pro zařazování kurzů vztahujících se k umění je nasnadě; environmentální pedagogové tuší, že hodnotové změny ve společnosti nebývají výsledkem věcné a racionální argumentace; spíše odrážejí posuny v senzibilitě společnosti. V potřebné změně lidských postojů k přírodě bude hrát důležitou roli schopnost oceňovat její estetickou hodnotu. Řekla jsem, že tvůrci studijních programů tyto skutečnosti tuší. Přidám několik argumentů:

- Estetická percepce přírody není patrně člověku vrozena, potřebuje školení lidskou kulturou. Někteří autoři se domnívají, že krásu přírody, zvláště krajiny, nevnímáme jako prostou biologickou libost, vnímáme ji prostřednictvím kulturních vzorců, které jsme si osvojili díky umění, v Čechách třeba díky kresbám Mikoláše Alše a plátnům Julia Mařáka (abych byla aktuální) nebo díky básním Antonína Sovy. ("Pouze díky namalovanému obrazu lze pochopit obraz viděný v přírodě", píše E.H. Gombrich v knize Umění a iluze, Praha 1985). Není přitom pochyb, že taková lecke uměním je podstatně účinnější pro člověka, který je připraven reflektovat umělecké dílo v širším kulturním a časovém kontextu, než pro naivního diváka, který přistupuje např. k obrazu krajiny bez přípravy.

• Druhý důvod, proč považuji estetickou a kunsthistorickou přípravu za významnou, je sociologický: Ti, kdož usilují o nápravu vztahu společnosti k přírodě, dříve nebo později přijdou na to, že ve své nesnadné společenské pozici mají potenciální spojence - jsou jimi umělci. Umělci, jako snad jediná definovatelná společenská skupina, sdílejí s environmentalisty, že civilizace by se měla rozvíjet ústupem z dosavadních požadavků a tlaků na přírodu, ne jejich stupňováním nebo rafinovanějším obelstíváním přírody. Významné je i to, že umělci jsou účinným zprostředkovatelem hodnot do ostatní společnosti. V Německu, ve Velké Británii a dalších zemích to lidé usilující o ochranu přírody pochopili již dávno. Ilustrací může být např. časopis *Resurgence*, který je vlastně na spolupráci environmentálních snah a umělců (malířů, sochařů, básníků) postaven. U nás se zatím rodí nesměle - např. v brněnském Domě ochránců přírody Veronica. A zase: člověk, který absolvoval kurz z teorie či dějin umění, je pro kontakt s umělci vybaven určitě lépe, než prostý vnímatel umění.

Dále uvedu jeden méně zřetelný důvod pro působení "krasoduchů" v environmentální výchově na vysokých školách:

- Současnou biologii ovládly prakticky beze zbytku neodarwinistické teorie a stále vlivná sociobiologie (viz diskuse ve Vesmíru). Zajímají-li nás teď hodnotové dopady vzdělávání, pak můžeme říci, že tyto proudy v mladých lidech stvrzují a posilují manipulativní hodnotové nahlížení na přírodu i na lidskou společnost. Chceme-li tento riskantní přístup změnit, hledáme-li alternativní hodnoty, tážeme se, zda ve vědě neexistují i jiné možnosti, jak se dívat na přírodu a na podstatu živých bytostí. Existuje například skoro zapomenutá německá autonomistická škola. Historicky byla inspirována J.W. Goethem a C.G. Jungem, po šoku z fašismu však byla odhozena a nahrazena modely anglosaskými, o nichž jsem se zmínila. Autonomistický náhled na živé organismy je například základem Portmannovy biologické estetiky. Jakkoli je tato fascinující látka zpracována biologem, má dnes ovšem větší šanci na přijetí u "krasoduchů", než u biologů. U nás se o těchto přístupech k přírodě donedávna téměř nevědělo. Díky pracem Zdeňka Neubauera a Stanislava Komárka jsou nám však v poslední době některé z nich dobře zprostředkované. (viz např. Sborník ke 100. výročí narození A. Portmanna, Hrnčířství a nakladatelství Michal Jůza a Eva Jůzová, Praha 1997). Právě při četbě Adolfa Portmanna studenti zjistí, že vedle pohledu, který studuje biologické "mechanismy", existuje i zorný úhel, v němž vidíme živý organismus jako autonomního a sebeutvářejícího se jedince. Jeho životním základem není jen prosazení vlastních genů, ale potřeba (estetického) sebevyjádření. To považuji v environmentálním vzdělání za podstatnou věc: jde o náhled, který dovoluje radikální proměnu hodnot, a nemá přitom nic společného s vizionářskou potřebností; jde o názor, který je zakotven v biologickém poznání a který otevírá mezioborovou reflexi a diskusi.
- Zatím jsem zdůvodňovala místo "krasoduchů" v environmentálním vzdělávání tím, že pomáhají vytvářet vztah lidí k přírodě. Nesmím ale zapomenout, že vztah k umění a estetika ovlivňují náš vztah k přírodě také nepřímou, prostřednictvím našeho celkového způsobu života, prostřednictvím kvality života. Schopnost vnést estetickou dimenzi do každodenního života plodí to, čemu Erazim Kohák říká "výběrová náročnost". Estetický rozměr života, včetně mezilidské zdvořilosti, se totiž dobře slučuje s dobrovolnou skromností. A ta, jak víme, patří k "ekologickým ctnostem", protože snižuje spotřebu hmotných statků, náročnost na přírodní zdroje. Touto dimenzí vztahu estetiky k ekologickým řešením se bude v našich posluchárnách zabývat dr. Helena Jarošová z Katedry estetiky FF UK.

Tím jsem se dostala k tomu, jak vypadá spolupráce s "krasoduchy" na našem oboru reálně: Do našeho studijního programu byl jako volitelný zařazen kurz Úvod do estetiky a obecné teorie umění (přednáší muzikolog prof. Jiří Fukač) a kurz Genius loci (vede jej kunsthistorik prof. Jiří Kroupa). Jde o přednášky připravené pro studenty hudební vědy a dějin umění. Naši studenti k nim byli přizváni jako hosté. Směs posluchačstva má vždycky své výhody - hostující studenti pochopí, jak jsou skutečně v začátcích a jak obsáhlé je pole, na jehož okraj vstoupili. To pěkně vystihl jeden student: "moc tomu nerozumíme, ale je to povznášející". Znamená to, že je jejich zařazení do studijního plánu nesmyslný

filologie na FF UP v Olomouci) studentům ukazují, jak je vzdálená doba antiky pro uvažování v environmentálních otázkách inspirativní a plodná (srv. statě uvedených autorů v Sociálních studích, sborníku prací FF MU, G 39, 1997) Tito kolegové podrobili obsahové a metodologické diskusi všeobecně sdílenou představu o podobnosti mezi pozdní římskou říší a bohatými zeměmi konce dvacátého století. Ukazují studentům, jak je možné s pomocí studia pramenů korigovat stereotypy a klišé.

Studenti se dozvěděli, že pozdní Řím připomíná dnešek právem, že však ono filmově předváděné obžerství a rozmařilý život jsou jen jevové stránky fenoménu méně nápadných, ale podstatnějších: Pro srovnání dneška s pozdním Římem je podstatná struktura a fungování tehdejšího politického života, marné pokusy vyřešit krizi mocenskými prostředky, například s pomocí zákonů o zmírnění excesivního konzumu. Člověku konce 20. století jsou povědomé římské pokusy o alternativy, přijímání ezoterických východních kultů, výzvy básníků a prvních křesťanů k askezi, k "novým hodnotám". Jak nevzpomenout na ideje některých ekologických iniciativ, když se od "latiníků" dozvídáme o obdivu pozdních Římanů k zašlé minulosti a k životu barbarů, který se mísil se strachem z jejich stěhování.

Kdo si najde čas a přečte si knížku Lubora Kysučana "Na zlomu času" (vydalo Vydavatelství UP, Olomouc 1997), bude o prospěšnosti "latiníků" v environmentálním vzdělávání přesvědčen určitě pevněji, než ten, kdo nyní poslouchá můj referát. (Autor knížky je přítomen, může v diskusi vystoupit, doplnit mne. L.Kysučan může také nejlépe poreferovat, jak dopadl experiment s klasickým vzděláváním humanitních environmentalistů v učitelské praxi. Já si myslím, že nad očekávání dobře.)

- Ještě jeden spíše pragmatický důvod pro spolupráci s "latiníky". Mám teď na mysli "latiníky" doslova - učitele latinského jazyka. Latinu jsme v Humanitní environmentalistice zařadili mezi volitelné předměty. Představme si, jak by se ve veřejném mínění proměnil obraz ekologického aktivisty (doposud je to divý mladík ve vytahaném svetru, živící se naklíčeným obilím), kdyby před televizní kamerou zacitoval Vergilia!

Na závěr se cítím povinna reagovat na požadavek FLEXIBILITY vzdělání, který je formulován přímo v preambuli této konference: Jak se srovnává s působením latiníků? Klasické vzdělání spíše evokuje opak "flexibility", představujeme si je jako jakousi petrifikaci. Je to otázka výkladu slova "flexibilita". Pokud flexibilitu nechápu jako ochotu přizpůsobit se čemukoliv, ale jako schopnost přiměřeně reagovat, zmírňovat tvrdost a razanci podnětů, pak chápu klasické vzdělání naopak jako předpoklad flexibility.

V překotné dynamice dneška se pod nárazy silících globalizačních a civilizačních sil může chod společnosti nebezpečně vykloubit a vymrštit neznámo kam. Ať už v důsledku prudkého tvrdého samopohybu technologií nebo jako výsledek razantních pokusů o nápravu. Jsem přesvědčena, že radikální změny současného trendu budou nutné; nemají-li se však stát novým hazardem, bude dobře, když jejich nositelé budou jednat skutečně flexibilně. To dokáží, budou-li tak či onak ukotveni ve své kultuře.

luxus? Nemůže mít v době přesycené pragmatismem jejich absolutorium zvláštní hodnotu? (Určitý zisk z posluchačské směsky však vidím i pro druhou stranu - pro pokročilé posluchače kmenové; zaujme je, že o jejich obor může mít zájem někdo takový, jako jsou "ti ekologové".)

Přece jen jsme však uvítali, když se někteří kolegové - "krasoduši" pro náš obor zaujali do té míry, že pro něj připravili samostatný kurz, který je potřebám našich studentů ušit na míru. Dr. Helena Jarošová připravila kurz "Estetické otázky způsobu života, hmotné kultury a přírody" a prof. Jiří Kroupa z katedry dějin umění na FF MU v Brně bude přednášet na téma "Enigma loci (architektura člověka a krajiny 16.-20. století)".

Představuji si, že potřeba "krasoduchů" v environmentálním vzdělávání je asi všeobecně sdílena. Zato mé tvrzení o významu "latiníků" může působit bizarně a bude je třeba obhájit. Tím spíš, že se ke klasickému vzdělávání vztahuje i adjektivum v názvu našeho oboru - "humanitní environmentalistka" (ne "sociální", ne "humánní" environmentalistika, ale "humanitní", hlásící se k humanitním vědám a k humanitnímu odkazu).

Zdůvodnění "latiníků" v environmentálním vzdělávání může být dvojí: "Latiníka" můžeme chápat jako jednoho z možných představitelů historického pohledu vůbec. "Latiníkům" však můžeme také přiznat v environmentálním vzdělávání zvláštní význam.

K tomu prvnímu - "latiníci" jsou představitelé historického přístupu:

- Těm, kdo volají v ekologické tísní po "změně hodnot", často chybí střízlivý pohled. Dynamika ekologické krize nás nutí k rychlým hodnocením a polarizuje pohled na svět. Je to pochopitelné, obávám se však, že to může být neproduktivní, a navíc i potenciálně nebezpečné. Poznání historických pohybů a paralel v nás budí pochybnost o jednostranných interpretacích - ať už jde o ekonomický, biologický nebo jiný determinismus, ale i tam, kde se "prání stává otcem myšlenky". Historické znalosti mohou environmentalisty např. vyléčit ze staromilství, z představy o láskyplném vztahu našich předků k přírodě.
- Ukotvení v evropské kultuře a historii zmírňuje také nebezpečí importu povrchně chápaných mimoevropských tradic, k němuž touha po nalezení klíče k řešení ekologické krize svádí.
- Na druhé straně: Mám-li aspoň elementární představu o evropských dějinách, nezaskočí mne umrtvující historický relativismus. Zná jej každý, kdo kdy obhajoval environmentální práci před vzdělaným auditoriem, před víceoborovou habilitační komisí či vědeckou radou. Zná to přezíravé konstatování historiků vůči jakýmkoliv rizikům - "to už tady bylo a svět šel dál" (např. kácení středomořských lesů Římany a Benátčany, znečištění římských ulic koňským trusem, odlesnění Pyrenejského poloostrova). Environmentalista elementárně vzdělaný v historii se může s historickým relativismem nějak vypořádat - udělá si názor, zda je existence historických analogií skutečně důvodem k tomu, abychom nechali ekologické problémy svému vývoji, nebo zda nás má naopak historická zkušenost vést k aktivitě.

Věřím, že podobně jako v případě "krasoduchů", se mnou budete souhlasit, že pro environmentální vzdělávání je základní orientace v historii prospěšná. Není však možné, aby studenti environmentálních studií poznali bez neúnosných zjednodušení evropskou historii celou. Pro vytvoření historického náhledu je asi třeba zaměřit se na nějakou historickou etapu. Myslím, že vhodná je právě antická kultura. Proč?

- Je časově hodně vzdálená - naznačuje tedy hloubku hodnotových kořenů ekologické krize. Studium antické etapy je - paradoxně - vhodné také proto, že právě řecká kultura bývá viněna, že její prométheovská legenda založila záhubný evropský "antropocentrismus"; střízlivým a věcným rozbořem lze naznačit některá zjednodušení, které takové tvrzení obsahuje. Rozbor dovoluje ukázat i to, jak je nálepka "antropocentrismus" povrchní. Lze jím doložit, že existuje i antropocentrismus, který může být základem jedné z variant ekologické etiky. E. Kohák ji nazývá "etika vznešeného lidství".

- "Latiníci", kteří s námi spolupracují v "humanitní environmentalistice", Jarmila Bednaříková (z Ústavu klasických studií FF MU) a Lubor Kysučan (z Katedry klasické